ИРОН ÆВЗАГ ÆМÆ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ БÆРÆГБОН

БАЦÆТТÆГÆНÆН КЪОРДЫ

САБИТÆН

«ИРОН ÆВЗАГ –

МÆ ЦИН ÆМÆ МÆ РИС»

Хъомылгæнæг
Дзгойты Зæлинæ

Зал бæрæгбонхуыз фæлыст, хъуысы ирон фæндырдзагъд, сабитæ æрбахыстысты залмæ, æрлæууыдысты æрдæгзылдæй, дзурынц æмдзæвгæтæ:

Сты зондæн уацхæссæг æппæт дунейы῾взæгтæ,
Нæ дзы῾взæры хæстæг æмæ дæрддаг,
Фæлæ ныххойыс зæрдæйы къæсæртæ
Æрмæстдæр ды, мæ мадæлон æвзаг.

Ды незаманæй ацы боны онг
Нæ фесæфтай дæ УАЗ хъæлæс, дæ намыс,
Æнус-æнус дæ сыгъдæг уды конд
Цырен арт æмæ карды комыл бахсыст.

Куыд хъæздыг у ирон æвзаджы суадон!
Нæ байсысдзæн æнустæмдæр йæ цад.
«Ирон фæндыр» - нæ зондамонæг фаззон,
Хæссы сæрибар, амонд æмæ цард.

Нæртон æвзаг – нæ хæхты хуызæн рагон,
Ныййарæг мадау, ды мæнæн зынаргъ.
Къостайы фæдзæхст ма рох кæнут абон,
Æхxæст кæнут йæ бæллицтæ сымах!

Ирон дæн æз, æз дзурдзынæн иронау !
Зынаргъ мын у мæ мадæлон æвзаг!
Мæйдар æхсæв нын рухс уыдзæнис бонау,-
Ирон æвзаг, ирон фарнæй у дзаг.

Ирон æвзаг –мæ уды цин цырагъ у,
Ирон æвзаг-цыкурайы фæрдыг.
Æвзæгтæ зонын зæрдæтæм фæндаг у,
Æнустæм у æнæцудгæ мæсыг.

Ирон æвзаг сæууон хуры ыскаст у,
Мæ авдæнмæ йæ зæлтæ хъуыстон æз
Мæнæн – ныййарæгау зынаргъ у,
Фыдæлты фарн æнусты сæрты хæсс.

Ирон æвзаг – мæ зæрдæйы, мæ туджы,
Ирон æвзаг мæ базырджын кæны.
Куыд нæ фæцуда Иры фарн нæ дуджы,
Цæсты гагуыйау – хъахъхъæнинаг ды!

Амонæг: - Фарн уæм бадзурæд, нæ зынаргъ сабитæ æмæ нæ буц уазджытæ!
- Абон мах нæ рæвдауæндоны бæрæг кæнæм ирон æвзаг æмæ литературæйы бон.
- Алы адæймагæн дæр æрдзæй лæвæрд вæййы иу æвзаг, хонæм æй мадæлон. Ирон æвзаджы бон. Ацы бон цыма Ирыстоны йæ ирон цæсгом тынгдæр разыны, йæ ирон зæрдæ парахатдæрæй раргом вæййы, ахæм æнкъарæнтæ сæвзæры адæймагмæ. Ирон адæммæ бирæ кадджын бæрæгбæттæ ис. Алы бæрæгбонмæ дæр нæхи фæцæттæ кæнæм зæрдиагæй. Фæлæ нын Ирон æвзаджы бон хъуамæ суа нæ кадджындæр бæрæгбæттæй иу.
- Бузныг, мæ хуртæ! Ныр æрбадут уæ бынæтты
- Зæгъут-ма, сабитæ, Ирыстон махæн цы у? *(нæ райгуырæн зæхх, нæ Фыдыбæстæ)*
- Иттæг раст стут! Мах стæм ирæттæ. Æмæ нын нæй фæцæрæн æнæ Ирыстоны урссæр хæхтæ æмæ цъæх быдыртæ, йæ дидинæгкалгæ уыгæрдæнтæ æмæ æлутоны ад чи кæны, уыцы хæххон суадæттæ.

- Байхъусæм ма æмдзæвгæмæ Фыдыбæстæйы тыххæй.

Фыдыбæстæ

Æз нырма гыццыл дæн,
Ард хæрын нæ зонын.
Райгуырæн бæстæйы
Æз мæ мад куы хонын.

Райгуырæн, мæнæн ды
Алкæддæр зынаргъ дæ,
Амонды фæндагыл
Ды мæнæн цырагъ дæ.

Ис мæнæн æфсымæр -
Лæпутæн сæ хуыздæр.
Уыййау дыл æнусмæ
Бабастон мæ зæрдæ.

Ис мæнæн æвзонг хо,
Уыййау мын рæсугъд дæ.
Ме’стъалы дæ хонын,
Ме’стыр цин, мæ уд дæ.

Æз нырма гыццыл дæн,
Ард хæрын нæ зонын.
Райгуырæн бæстæйы
Æз мæ фыд куы хонын…

Зарæг «Нæ бæстæ»

Амонæг: Цæй диссаг дæ, мæ Ирыстон,
Куыд адджын у дæ уынд.
Цæй зынаргъ дæ мæ зæрдæйæн,
Куыд дын æй зæгъон, куыд?..
Куыд дын уарзын, дæ хуры скаст,

Сæууон æртæхты худт.
Дæ алы хох, дæ алы дзыхъ,
Мæ цин æмæ мæ уд.
Сабырдзинад дæ зæххыл уæд,
Дидин æфтау фæрнæй.
Мæ Ирыстон, зæххы цъарыл,
Дæуæй зынаргъдæр нæй!

Чызджыты кафт зарæг «Фыдыбæстæ»-мæ гæсгæ

Амонæг: - Цæй, уæдæ ныр та не᾿уæнгтæ иугыццыл аивазæм æмæ нæ тыхтæ дæр бавзарæм. Ахъазæм ирон адæмон хъазтæй лæдджытимæ.

Сабитæ хъазынц лæдджытимæ хъазтæй.

Амонæг: - Сабитæ, зæгъут-ма, кæд бæрæг кæнынц ирон æвзаг æмæ литературайы бон? *(15 майы)*

- Раст зæгъут. Фæлæ, цымæ цæмæн вæййы æнæмæнг уыцы бон? 15 майы 1899 азы мыхуыры рацыд нæ номдзыд поэт, фыссæг, нывгæнæг æмæ ма бирæ æндæр курдиатты хицау, Ирыстоны уарзондæр хъæбул, Хетæгкаты Къостайы æнæмæлгæ чиныг «Ирон фæндыр». Сæдæ азы фæстæ та нæ республикæйы хицауад рахаста уынаффæ, 15 май куыд суа ирон æвзаг æмæ литературæйы бæрæгбон. Уымæн æмæ уыцы чиныгæй райдыдта ирон аивадон литературæ.
- Æвæдза, ирон адæм тынг амондджын сты, уымæн æмæ сын ис Къоста. Къоста скадджын кодта ирон адæмы ном, сыгъзæрин дамгъæтæй йæ ныффыста Кады тырысайыл. Æмæ махæй æнамонддæр ничи уыдзæн, искуы уыцы тырыса дæлæмæ куы æруадзæм, уæд!
- Табуафси, сабитæ, азарут уæ зарæг Хетæгкаты Къостайы номыл.

Зарæг «Зарæм мах дæуыл, Къоста»

Амонæг: - Æвзаг у адæмы уд æмæ зонд, йæ кад, йæ сæрыстырдзинад, йæ царды бындур. Мадæлон æвзаг чи нæ зоны, уый мæм саст маргъау кæсы. Цæмæй маргъ арвмæ стæха, уый тыххæй йын дыууæ фидар базыры хъæуы. Кæй зæгъын æй хъæуы, саст базыримæ дæр цæрдзæни цъиу, фæлæ уый цард у? Уый цард нæу! Уыйау адæймаг дæр. Æнæ мадæлон æвзаг йæ цард къахыр у, йæ уд та – тутт. Цал æвзаджы, дам, зонай, уал адæймаджы дæ. Уый раст у, фæлæ раст у уый дæр, æмæ мадæлон æвзаг у æппæты сæр. Уый у нæ цинты гуырæн, нæ амæндты райдайæн.

- Ныр та байхъусæм æмдзæвгæтæм.

1. Фæрæдийын æнцон у царды,
Зындæр у тулын царды цалх.
Гыццылæй бакусут уæ кадыл,
Цæмæй уын стырæй скæной аргъ.
Уæ мадæлон æвзагыл комут
Сыгъдæг дзурын æмæ кæсын.
Кæмдæриддæр цæргæйæ зонут
Ироны ном фæрнæй хæссын!

2. Калы нæ бæстæ цæхæртæ,
Тавынц йæ ирд тынтæ мах.
Судзы Ирыстоны зæрдæ –
Зæххыл æнусон цырагъ.
Бирæ фæндтæ ис нæ размæ,
Нæй нын, нæй, иу ран лæууæн.
Фидæнмæ хистæрты фарсмæ
Мах дæр ныфсджынæй цæуæм.
Хъуысынц нæ зарджытæ дардыл,
Махæн æнæуынон хæст.
Хистæрты хъуыдытæ царды
Скæндзыстæм иууыл æххæст.

Амонæг: - Абон махæн у бæрæгбон. Бæрæгбон та цæмæй фидауы? Цин æмæ хъæлдзæгдзинадæй! Сабитæ, мах сымахимæ бацæттæ кодтам къанæг хъæлдзæг равдыстытæ. Цæй, æмæ сæ се᾿ппæтæн дæр равдисæм. Уадз, уыдонæн дæр сæ зæрдæтæ бацин кæной!

1. *Фæндагагурæг*

Рацæуы Фыццаг, йæ къухы гæххæтты гæбаз. Йæ размæ фæвæййы Дыккаг.

Фыццаг: *(кæсы гæххæттыл фыст)* Толстого, 192. Рæвдауæндон. *(ауыдта Дыккаджы)* – Хорз ус, мæнæ а-афтæ куы ацæуон, уæд рæвдауæндон уым уыдзæн?

Дыккаг: - Цы зæгъыс?

Фыццаг: - Мæнæ, зæгъын а-а-афтæ куы ацæуон, уæд рæвдауæндон уым уыдзæн?

Дыккаг: - Хъус-ма! Афтæ цæуай, уфтæ цæуай, иннæрдæм цæуай, дæ дунейыл æппындæр куы никæдæм ацæуай, уæддæр рæвдауæндон уым уыдзæн! *(хъуыр-хъуыргæнгæ ацæуы)* – Рæвдауæндон, дам, уым уыдзæн? Уæдæ цы хъуамæ фæуа? Искæдæм алидза?

Фыццаг йæ фæдыл кæскæйæ баззад, стæй уый дæр ацыд.

2. *Æнæниз сыстытæ*

Лæппу æмæ чызг бадынц æрлæууæны, автобусмæ æнхъæлмæ кæсынц. Лæппу йæ сæр æргом аных-аных кæны, раст йæ хыртт-хыртт цæуы. Чызг æм бирæ фæкаст, стæй йæхи нал баурæдта.

Чызг: - Хорз лæг, дæ сæр мæлæты арæх нæ аных-аных кæныс?

Лæппу: - ?!... Æмæ дæуæн та цы уæлдай у?

Чызг: - Кæд дæм зæгъын, миййаг, сыстытæ и?

Лæппу: - О! Æмæ цы?

Чызг: - Æмæ сæ ницæмæй дзæбæх кæныс?

Лæппу: - Нæ-æ, æмæ мын рынчын не сты!

3. Алагиры глобус

Дукани. Иуырдыгæй рацæуы уæйгæнæг, иннæрдыгæй – радлæуджытæ.

Радлæууæг: - Фæстаг та чи у?

Лæппу: - Æз, æз! *(уæйгæнæгмæ)* Тётя, тётя, æри-ма мын дватæ халæн резинкæ.

Уæйгæнæг: Ахæм резинкæ нæм нæй.

Лæппу: - Уæд та «кружочкæ» тетрæдтæ.

Уæйгæнæг: - Мæ хæдзарыл, лæппу! Тæвд дæм и?

Радлæууæг: - Ауай-ма иуфарс, уæйгæнæгæн йæ сæр цы сдон кодтай?! Æриут-ма йын дватæ халæн резинкæ, «кружочкæ» тетрæдтæ! Йæд дæ нæ хъæуы, квадратни харбыз? Ауай ардыгæй! *(уæйгæнæгмæ)* – Нæ хо, æри-ма мын уа-а-артæ Алагиры глобус!

4. Ленкгæнаг бындз

Ресторан. Стъолы уæлхъус бады лæппу. Рацыд официанткæ, йæ разы йын æрæвæрдта хъæрмхуыппы тæбæгъ, уидыг, салфеткæ.

Официанткæ: - Адджынæн ахæр!

Лæппу: - Бузныг, бузныг! *(райхæлдта салфеткæ, бакодта йæ йæ хъуырыл. Куыддæр уидыг йæ дзыхмæ систа, афтæ хъæр кæны)* – Официант!

Официанткæ: - Хъусын дæм! Исты ма дын радавон?

Лæппу: - Ницы уал мæ хъæуы! Фæлæ ма мын зæгъ, дæ хорзæхæй, мæ хъæрмхуыппы бындз цæмæн ленк кæны?

Официанткæ: - Бы-ындз???!!!

Лæппу: - О, бындз!

Официанткæ: - Ленк кæны???!!!

Лæппу: - О, ленк кæны! Æркæс-ма!

Официанткæ: - Уымæн уæвæн ник-куыдæй ис!

Лæппу: - Ау, уæдæ мæ цæстытыл уайы?

Официанткæ: - Цы хъазаг дæ, цы хъазаг! Бындз ленк кæнын нæ зо-о-оны! Адджынæн ахæр, адджынæн ахæр!

(йе'уæхск ын æрдауы æмæ ацæуы, лæппу бадгæйæ баззайы)

Амонæг: - Нæ уарзон сабитæ! Сымах рæхджы апæррæст кæндзыстут нæ рæвдауæндонæй. Разæй уæм æнхъæлмæ кæсынц скъола, ахуыры тыгъдад æмæ алы зонындзинæдтæ. Нæ зæрдæ уын зæгъы, цæмæй зæрдæргъæвдæй уайат уе' скъоламæ, схизат ахуыры бæрзæндтæм, Ирыстонæн суинаг æмæ фæзминаг хъæбултæ куыд уат! Æмæ уæ куыд никуы рох кæна нæ намысджын фыдæлтæ – Нарты байзæдтæгтæ кæй стут, уый.

Бæгуыдæр ирон дæн!
Аланты фæдон дæн.
Уынаффæ мын ма кæнæд чидæр.
Нæ цæрæн зæхх равзæрд
Нæ адæмæй раздæр,-
Æрцард ыл Кавказы нæ Ир дæр.

Ирон лæгæн йе'взаг –
Æнусты æрдзон гакк,
Сæр уымæй куы хæссæм бæрзæндты.
Цæрæнбонты сидты,
Тымбыл кафты, симды,
Ирон зарæг, азæл нæ кæмтты!

Зарæг «Нæртонтæ»

Амонæг: - Цы нын ныууагътой дард фыдæлтæ хорзæй:
Уæздандзинад, рæсугъд æгъдæутты хъарм.
Ирон адæм! Бæрзонд сæ сисæм ногæй,
Æмæ та 'рцæра Иры зæххыл Фарн!

- Мæн фидарæй уырны, нæ сабитæ дæлæмæ кæй не'руаддзысты нæ фыдæлты рæсугъд æгъдау æмæ сæ мах кæдфæнды дæр нæ сæртæ бæрзонд кæй хæссдзыстæм! Байхъусæм та æмдзæвгæмæ.

Æз дæн нырма æнахъом саби,
Æз цардмæ худгæйæ кæсын.
Фæлæ ирон дæн – уый æмбарын,
Æмæ мæ сæр бæрзонд хæссын!
Æз дæн Ирыстонæн йæ фидæн,
Йæ сомбон, аразæг, йæ ныфс,
Ирон туг дадзинты æхсиды,
Ды дæр дæ ныфс мæныл хæссыс.
Цæмæй, куы бахъомыл уон райсом –
Дæлæмæ ма'руадзон нæ кад,
Æмæ ирон дзырдæн йæ фарнæн
Кæнон цæрæнбонты лæггад.

Æз дæн нырма æнахъом саби,
Ды – хистæр, хоныс мæ «мæ хур»,
Æмæ дæ ныфс мæныл кæд дарыс,
Уæд мæм ирон æвзагыл дзур!

Амонæг: - Нæ фæцæрин æнæ Ир æз кæмдæр…
Æнæ ирон дзырд баргъæфсин æз – бамыр.
Кæд ʽгас дуне нæ авдæн у, уæддæр
Æрмæстдæр Иры удæнцой æз арын!

- Нæй зынаргъдæр уарзон райгуырæн зæххæй. Уый тыххæй у нæ сабиты зарæг дæр.

Зарæг «Дидинæг нын кал, о, нæ Ирыстон!»

Амонæг: - Нæ зынаргъ сабитæ! Сымах стут нæ фидæн, нæ зæрдæдарæн æмæ нæ цардаразæг!

- Мæ бауадзут фесафын нæ фыдæлты æгæрон хæзнатæ: Ирон Æвзаг, Ирон Æгъдау æмæ Фарн! Дзурут иронау. Ма рох кæнут нæ рæсугъд æвзаг, уарзут æй æмæ йын аргъ кæнут.

- Фидар хæцут нæ адæмы фыдæлтыккон уидæгтыл, бафсадут сæ уæ лæгдзинад, уæ цыргъзонд æмæ уæ хæрзæгъдауæй, уæ ныфс, уæ хъаруйæ, нæ ирон адæммæ уæ æгæрон уарзондзинадæй!

- Æмæ уын уæ фæрнджын фæндагыл Дуне Сфæлдисæг Иунæг Кадджын Стыр Хуыцау æххуысгæнæг уæд!

- Нæ бæрæгбон та кæронмæ æрхæццæ. Стыр бузныг уеʼ ппæтæн дæр. Нæ иннæ фембæлдмæ!